

на вирішення проблем у спрощеній системі, повинна стати основним інструментом узгодження індивідуального інтересу підприємця і інтересу держави.

Щоб удосконалити функціонування спрощеної системи оподаткування надалі, необхідно розробити схему, яка дасть змогу не допустити зловживань під час її застосування як з боку державних органів, так і з боку суб'єктів господарювання – фізичних осіб.

1. Закон України “Про державну підтримку малого підприємництва” від 19.10.2000 року № 2063-III 2. Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” від 09.07.2003 року, № 1058-IV. 3. Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування” від 14.01.1998 року № 16/98-ВР. 4. Указ Президента “Про спрощену систему оподаткування обліку і звітності суб'єктів підприємницької діяльності” від 3 липня 1998 року №727/98. 5. Андрущенко В.Л., Данілов О.Д. Податкові системи зарубіжних країн: Навч. посібник. – К., 2004. 6. Браславець О.Ю. Спеціальні податкові режими як метод забезпечення фінансових інтересів малого підприємництва // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 5. 7. Загородній А.Г., Єлісєєв А.В. Податки та податкове планування підприємницької діяльності – Л., 2003. 8. Іванов Ю.Б. Проблеми податкового регулювання і планування податкових платежів / Ю.Б. Іванов, О.М. Тищенко, К.В. Давискіба, В.В. Карпова, Л.М. Карпов, І.А. Серова; За заг. ред. Ю.Б. Іванова. — Харків, 2006. 9. Крисоватий А.І., Десятник О.М. Податкова система: Навч. посібник. – Тернопіль, 2004. 10. Литвиненко Я.В., Якушик І.Д. Податкові системи зарубіжних країн: Навч. посіб. – К., 2004. 11. Мартинюк Л.А. Механізм стратегічного розвитку малих підприємств в Україні // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – № 10(53). – С. 75–80. 12. Сомкіна Т.В. Система формування суб'єктів підприємницької діяльності в умовах трансформування економіки // Актуальні проблеми економіки, 2001 – № 7–8. 13. Урядовий кур'єр // № 104. – С.1. 14. Юрій С.І. Соціальне страхування: Підручник / С.І. Юрій, М.П. Шаваріна, Н.В. Шаманська. – К., 2004.

УДК:336.22

З.В. Береза

Інститут підприємництва і перспективних технологій
при Національному університеті “Львівська політехніка”

АНАЛІЗ ДЕФІНІЦІЙ ТЕРМІНА “ПОДАТКИ”

© Береза З.В., 2006

Проаналізовано категорію “податок”. Простежено зміни трактування цієї категорії в результаті постійного прогресивного розвитку економічних та соціальних процесів у суспільстві. Наведено науково обґрунтовані характеристики податків, розроблені вітчизняними та зарубіжними вченими. Аналіз податку дає правильний орієнтир для дослідження доходів бюджетів держави у чіткій послідовності щодо розвитку економічного процесу. На підставі дослідження розроблено нове узагальнене визначення податку.

In the article the analysis of category is carried out “tax”. Surveillance of change of interpretation of this category as a result of permanent progressive development of economic and social processes in society. For present descriptions of taxes which are developed domestic and foreign scientists are pointed scientifically. The analysis of tax gives correct direction for research of profits of budgets of the state in a clear sequence in relation to development of economic process. On the basis of the conducted research the new generalized determination of tax is developed.

Постановка проблеми. Податки в житті кожної людини, а також суспільства загалом, завжди спричиняли негативні емоції через суперечності щодо розуміння їхньої економічної доцільності та призначення. Протягом багатьох століть податки були знаряддям доволі жорстких форм перерозподілу національного багатства на користь окремих представників панівної еліти та політичних авантюристів. Ставлення до податку завжди пов'язувалось із насильством, примусовим

вилученням частини доходу громадянина на користь держави. Визначення розміру податку, що підлягає сплаті, не мало серйозного наукового та правового підґрунтя. Тому доцільно проаналізувати категорію “податок” і запропонувати нове її трактування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Податки стали джерелом доходів державного бюджету менше ніж двісті років тому. Поняття “податок” першим розкрив А. Сміт у роботі “Про багатство народів” (1770 р.) За його словами “податок — це тягар, що накладається державою у формі закону, який передбачає і його розмір і порядок сплати” [10, с. 587]. Д. Рікардо визначив економічні принципи планування капіталу та завершив розроблення теорії податків. На його думку, “...податки складають ту частину продукту, землі та праці країни, яка надходить у розпорядження уряду; вони завжди сплачуються зрештою або з капіталу, або з доходу країни” [9, с.86]. “Послух і примус є необхідними елементами податкової теорії”, – таке формулювання запропонував Е.Сакс[3, с. 36].

У фінансовій літературі примусовий характер сплати обов’язкових платежів державі в обмін на суспільні блага називають податком за Пігу. Податок, що сплачується на підставі свідомого індивідуального вибору і власної оцінки характеру державної діяльності виборцем-податкоплатником, одержав назву “податку Кларка”, від імені американського економіста Едварда Кларка. А. Вагнер до суто фіскального призначення податків додає і регуляторну спрямованість цих обов’язкових платежів [3, с.45].

І.Х. Озеров у своїй фундаментальній праці “Основи фінансової науки” зазначає, що “...податки – це обов’язкові платежі, що сплачуються підданими держави для виконання покладених на неї функцій” [8, с.41].

Кейнсіанська теорія відіграла помітну роль у формуванні податкової системи у багатьох країнах світу. Вона залишається актуальною і сьогодні [12, с.156].

Вчені-економісти нашого часу (В. Андрущенко, С. Лушина, О. Василик, Н. Луніна, В. Суторміна, В. Федосов, С. Юрій) подають таке визначення податків: “податки є обов’язковими платежами юридичних і фізичних осіб, які запроваджуються для утримання державних структур та фінансового забезпечення виконання останніми функцій держави”.

Згідно з фінансовим словником А.Г. Загороднього “податки – це система обов’язкових платежів підприємств, організацій і населення, які є одним із джерел формування доходів державного бюджету”[4, с.296].

Сьогодні податки є найефективнішим інструментом впливу держави на суспільне виробництво, його динаміку та структуру, на розвиток науки й техніки, масштаби соціальних гарантій населенню.

Цілі статті. В економічній літературі немає єдиного погляду щодо визначення податків та їхнього економічного змісту. Тому основними цілями статті є аналіз та узагальнення цього поняття, починаючи від перших спроб наукового та правового трактування донині.

Виклад основного матеріалу. Одними з перших науково обґрунтовану характеристику податків дали представники англійської класичної політичної економії А. Сміт і Д. Рікардо. А. Сміта часто називають фундатором наукової теорії податків.

А. Сміт визначив чотири вихідні принципи оподаткування, які покладено в основу податкових систем багатьох країн. Вказані принципи спрямовані проти свавілля й невизначеності в податковій системі. Це такі принципи:

1. Піддані держави повинні згідно зі своїми здібностями й силами відповідно до доходу брати участь в утриманні уряду.
2. Податок, що сплачують платники, повинен бути чітко визначеним, а не довільним. Повинні бути визначені час, місце, спосіб і розмір платежу.
3. Податки повинні сплачуватися у найвигідніший час і найзручнішим для особи, що його сплачує, способом.
4. Кожний податок повинен бути так задуманий і розроблений, щоб він брав і утримував із кишень народу якомога менше понад те, що він приносить скарбниці держави [10, с. 588–589].

Аналізуючи наведені принципи, простежуємо спроби автора перейти від трактування податку як примусового платежу державі. Податки повинні бути чітко визначеними, а не довільними.

Наступником А. Сміта був Д. Рікардо, який визначив економічні принципи планування капіталу та завершив розроблення теорії податків. Як і його попередник, він доводив необхідність або звільнення капіталу від податків, або істотного їхнього скорочення. На його думку, "...податки складають ту частину продукту, землі та праці країни, яка надходить у розпорядження уряду; вони завжди сплачуються зрештою або з капіталу, або з доходу країни" [9, с. 87]. Д. Рікардо вважав: якщо зростає урядове споживання й покривається воно або зростанням виробництва, або зменшенням споживання, то податки справляють з доходу. З іншого боку, якщо виробництво не збільшиться, а споживання не зменшиться, то тягар податків обов'язково ляже на капітал.

Д. Рікардо в своїх поглядах на податки керувався тими самими мотивами, що й А. Сміт. А в його працях податки розглянуто як неминуче зло і не враховано їхні регуляторні та стимулювальні властивості.

Податки як ціну суспільних благ у цій концепції одночасно розглядають у двох аспектах — цільовому і примусовому. Такий напрям фінансової думки ґрунтується на тезі, запропонованій ще Е. Саксом, — послух і примус є необхідними елементами податкової теорії.

У фінансовій літературі примусовий характер сплати обов'язкових платежів державі в обмін на суспільні блага називають податком за Пігу.

Коригувальні податки за Пігу є доволі ефективним і порівняно простим методом централізації валового внутрішнього продукту в руках держави. Оподаткування побудовано на тому, що будь-який податок, окрім власне фіскальної функції, має ще й зовнішні для фіску соціально-економічні ефекти. Тим самим держава у ході оподаткування може регулювати економічні і соціальні процеси, спрямовувати їх у потрібне русло, незважаючи на погляди і побажання податкоплатників.

На відміну від розуміння податку як примусу законослухняних платників-виконавців, другий напрям фіскальної теорії визначає податок як громадянський обов'язок. Податок, що сплачують на підставі свідомого індивідуального вибору і власної оцінки характеру державної діяльності виборця-податкоплатника, одержав назву "податку Кларка", від імені американського економіста Едварда Кларка.

Отже, відбувається певна трансформація від розуміння податку як принципово обов'язкового платежу державі до розуміння його як усвідомленої необхідності. Кларк формулює проблему фіскального вибору як економічну теорію демократії, де існує згода громадян — виборців оплачувати податками зроблений ними вибір державотворення. Він науково пояснює залежність добробуту податкоплатників від їхньої поведінки.

Вагомий внесок у розвиток наукової теорії податків належить А. Вагнеру. Він один з перших зазначив, що "податки як примусові платежі окремих господарств стягуються державою частково для державних видатків, частково – для змін у розподілі суспільного продукту" [3, с. 42]. Іншими словами, А. Вагнер до суто фіскального призначення податків додає і регуляторну спрямованість цих обов'язкових платежів.

Важливою проблемою сплати податків є "безеквівалентність" обміну, яку розглядав шведський економіст К. Вікселль. Адже за однакових доходів громадяни сплачують однакові податки, отримуючи різний еквівалент державних соціальних послуг. Тому переважна більшість вчених-економістів сходяться на думці, що податкам, як обов'язковим платежам на користь держави, притаманні ознаки, які відрізняють їх від таких понять, як "плата" чи "платіж":

1. Обов'язковість платежу.
2. Перехід права власності під час сплати податку.
3. Індивідуальна безоплатність.
4. Регулярність сплати [8, с. 11–13].

Ідеї К. Вікселля розвивав його співвітчизник Е. Ліндаль. Основне положення його теорії полягало в тому, що податки в руках держави є важливим засобом задоволення людських потреб і за їхньою допомогою можна змінити відносини приватної власності. В його працях податки розглядають як специфічну плату за державні суспільні послуги, яка є мінімумом, що дорівнює граничній корисності кожної суспільної послуги.

З'ясовуючи сутність податків, не можна не зупинитися на дослідженні поглядів основоположника російської фінансової науки І.Х. Озерова. У своїй фундаментальній праці "Основи фінан-

сової науки” він зазначає “...податки – це обов’язкові платежі, що сплачуються підданими держави для виконання покладених на неї функцій” [8, с. 42].

Світова економічна криза 1929–1933 рр. спростувала ідею саморегулювання економічної системи й досягнення на цій основі рівноваги у господарстві. Всі попередні (докейнсіанські) теорії виходили з того, що ринкове господарство має достатньо внутрішніх сил саморозвитку, має внутрішній “саморегулятор” для урегулювання економічних проблем. Дж. Кейнс одним із перших заявив, що підвищити ефективність виробництва можна лише за допомогою державного втручання в економіку.

Дж. Кейнс також розвинув ідею прогресивного оподаткування. Одним із постулатів його теорії є те, що економічне зростання залежить від достатніх заощаджень тільки за умови повної зайнятості. Якщо ця умова не виконується, то великі заощадження заважають економічному зростанню. Звідси роблять висновок, що зайві заощадження необхідно вилучати за допомогою податків. Водночас стимулювання ризику підприємців потребує захисту, але за умови суворого прогресивності податкової системи. Принцип прогресивності оподаткування Дж. Кейнс виводить із теорії граничних заощаджень, а не з ідеї справедливості. Однак ця теза була розкритикована багатьма західними вченими.

Досліджуючи співвідношення між коштами, які спрямовують на споживання, та коштами, які ідуть на заощадження, Дж. Кейнс зробив узагальнення, що люди схильні, як правило, збільшувати своє споживання зі зростанням доходу, але не тією самою мірою, якою зростає дохід [12, с. 157]. Із цього положення випливає такий висновок: потрібне державне втручання, спрямоване на вилучення за допомогою податків доходів, поміщених у заощадження й фінансування за рахунок цих коштів інвестицій, а також поточних державних видатків. Формами втручання держави в економіку Дж. Кейнс вважав насамперед бюджетну та податкову політику.

Кейнсіанській теорії належить помітна роль у формуванні податкової системи у багатьох країнах світу. Вона залишається актуальною і донині.

Доволі цікавим є трактування податку як суспільно-соціальної категорії. Стягнення податків пов’язане із соціальним статусом (рівнем добробуту) конкретних податкоплатників. Через сплату податків реальні доходи понижуються, але у разі отримання від держави суспільних благ та трансфертних платежів реальний добробут покращується. Тому, використовуючи податки як інструмент врівноваження соціального добробуту, держава повинна враховувати суспільно-соціальний характер податків та податкових платежів. Цей характер проявляється при обміні податків на суспільні блага і трансфертні платежі. Причому цей обмін нееквівалентний для конкретного платника на мікрорівні, але на макрорівні сума сплачених податків та податкових платежів через бюджет повинна перерозподілятися для всієї кількості податкоплатників і повернутись у вигляді суспільних благ та трансфертних платежів (теорія Ліндаля). Цей обмін в фіскальній науці називається “ціни за Ліндалем”.

Отже, суспільна ціна податків вимірюється втратою частини особистого прибутку конкретними платниками, яку через бюджет перерозподіляють між усіма членами суспільства [3, с. 9–16].

Водночас розвиток цивілізації та демократичних засад у суспільстві довів, що податки можуть бути ефективно використані на благо людини, забезпечити захист її прав і свобод, доступ до цілої низки соціальних благ і послуг, сприяти постійному зростанню суспільного добробуту.

Нині податки є найефективнішим інструментом впливу держави на суспільне виробництво, його динаміку та структуру, на розвиток науки й техніки, масштаби соціальних гарантій населенню. Вони стають об’єктивним елементом фінансових відносин між державою та юридичними й фізичними особами. За допомогою податків здійснюється перерозподіл валового внутрішнього продукту в територіальному та галузевому аспектах, а також між різними соціальними групами. Цей перерозподіл згладжує вади ринкового саморегулювання, створює додаткові стимули для ділової та інвестиційної активності, мотивації до праці, підтримання рівня зайнятості.

Проте не можна забувати, що податки є ще й дуже небезпечним інструментом у розпорядженні держави. Адже без наукової концепції податкової політики вони можуть гальмувати економічний розвиток держави. Концепція податкової політики держави повинна містити обґрунтовані висновки щодо впливу оподаткування на результати господарської діяльності підприємств та організацій, обсяг, напрямки й характер інвестицій, розмір і структуру фонду споживання, галузеву й територіальну структуру економіки.

Відповідно до Закону України “Про систему оподаткування” від 25 червня 1991 р. № 1251 – XII під податком і збором (обов’язковим платежем) до бюджетів та до державних цільових фондів розу-

міють обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійснюваний платниками у порядку і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування [1].

Для порівняння з вітчизняним законодавством наведемо трактування категорії “податок” відповідно до Податкового кодексу Російської Федерації, згідно з яким податок – це обов'язковий індивідуально безоплатний платіж, що справляється з організацій та фізичних осіб у формі відчуження належних їм на правах власності, господарського ведення або оперативного управління грошових коштів з метою фінансового забезпечення діяльності держави або муніципальних утворень[2].

М.П. Кучерявенко виділяє податок “...як форму примусового відчуження результатів діяльності суб'єктів, що реалізують свій податковий обов'язок, в державну чи комунальну власність, який вноситься в бюджет відповідного рівня (або цільовий фонд), на підставі закону (або акта органу місцевого самоврядування) та виступає як обов'язковий, нецільовий, безумовний, безоплатний та безповоротний платіж” [7, с. 12].

За тлумаченням П.В. Мельник економічну сутність податку можна охарактеризувати як “...законодавчо оформлену, примусову форму отримання державою частки вартості валового внутрішнього продукту, фінансовий гарант виконання державою її суспільних функцій, інструмент регулювання економічного розвитку”[5, с. 57].

“Податок – це примусовий збір, що справляється державною владою з окремих господарюючих осіб для покриття витрат, що здійснюються нею або для досягнення будь-яких завдань економічної політики без надання платникам його спеціального еквіваленту ” – таке визначення дає О.О. Соколов [11, с. 36].

На думку І.В. Горського “податок – це збір, що встановлюється в односторонньому порядку державою та справляється на підставі законодавчо визначених правил для задоволення суспільних потреб” [6, с. 16].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз дефініцій терміна “податки” дав змогу запропонувати нове узагальнене формулювання цієї категорії. Податки – це система обов'язкових внесків юридичних та фізичних осіб, які здійснюють, керуючись законами держави про оподаткування, і які слугують джерелом наповнення державного бюджету.

На думку автора статті, таке трактування найповніше розкриває сутність податків.

Проте зміни у законодавстві країни, як у сфері оподаткування, так і у інших сферах потребують постійного вдосконалення поняття податку, що і є об'єктом подальших досліджень.

Розгляд та аналіз податку як універсальної категорії, яка виражає основні риси та властивості всієї сукупності доходів у будь-якій економічній системі ринкового типу, дає правильний орієнтир для дослідження доходів бюджетів держави у чіткій послідовності щодо розвитку економічного процесу.

1. Про систему оподаткування: Закон України від 25.06.1991 № 1251 – XII 2. Налоговый кодекс Российской Федерации . Часть первая по состоянию на 15 сентября 1999 года. – СПб., 1999. 3. Василик О.Д. Податкова система України : Навч. посібник. – К., 2004. 4. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. Фінансовий словник. – 2-ге видання, вип. та доп. – Львів, 1997. 5. Мельник П.В. Розвиток податкової системи в перехідній економіці. – Ірпінь, 2001. 6. Налоги. История и современность / Под ред. И.В. Горського – М., 1994. 7. Основы налогового права / Под ред. М.П. Кучерявенко – Х., 2003. 8. Податкова система України: Підручник / В.Н. Федосов В.Н., Опарін, Г.О. П'ятаченко та ін. – К., 1994. 9. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения: Соч.т.1. – М. – 1955. 10. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. – М., 1962. 11. Соколов О.О. Теория налогов. М., 2003. 12. Суторміна В.М., Федосов В.М., Андрущенко В.Л. Держава – податки – бізнес: (із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки).– К., 1992.